

SZEMLE

LES LUMIÈRES EN HONGRIE, EN EUROPE CENTRALE ET EN EUROPE ORIENTALE

(Akadémiai, 1975.)

Három esztendőes késéssel végre megjelent az 1972 októberében Mátrafüreden tartott második nemzetközi felvilágosodás-kollokvium anyaga. Az ülészak munkájában a magyar kutatókon kívül francia, szovjet, román, lengyel, NDK-beli, belga és osztrák szakemberek is részt vettek. A vita középpontjában három téma állott, amelyeket még az első, 1970-es kollokviumon jelöltek ki. Az első témakör (*Társadalom, nemzet és kultúra Közép- és Kelet-Európában*) tárgyalását három expoze, Niederhauser Emilé, H. Balázs Éváé és Benda Kálmáné vezette be. A második téma (*Eszmeáramlatok – irodalmi és művészeti áramlatok*) előadója Sziklay László volt, s a vita során az előzőnél jobban kidomborodott a vizsgálatok interdiszciplináris jellege. A harmadik témát (*A felvilágosodás hasonló és eltérő vonásai Európa különböző részein*) a brüsszeli Roland Mortier, illetve Sargina-Németi Ludmilla vezette be, s mind az ő előadásaiából, mind a hozzászólásokból kitűnt a tárgyalt korszak rendkívüli gazdagsága, bonyolultsága. Köpeczi Béla zárszava joggal hívta fel a figyelmet a tudomány előtt álló feladatok fontosságára. Magától értetődik, hogy a kollokvium – vagyis 1972 – óta eltelt idő során újabb eredmények születtek – de talán mégsem lesz haszontalan, ha megpróbálunk néhány tanulságot levonni a most már szélesebb körben hozzáférhető dokumentumokból. Ennél többre nem is igen vállalkozhatunk: oktalan vakmerőség lenne egy recenzió keretében „eldönteni” az ülészakon függőben maradt kérdéseket.

Ilyen például az európai felvilágosodás egységének, illetve sokféleségének problémája. Köpeczi Béla is utalt arra, hogy (a tanácskozás nemzetközi jellegéből eredően) a felszólalók inkább a különbségeket hangsúlyozták, amelyeknek a tanulmányozása egyébként igen hasznos az eljövendő munka számára (187.). Vajon ezek a különbségek pusztán az egyes népek eltérő földrajzi és történelmi adottságainak következtében jelentkeztek, vagy potenciálisan benne rejlenek magának a felvilágosodásnak a természetében? Érdemes elgondolkozni Jacques Roger fénytani hasonlatán: a nemzeti sajátosságok prizmája ugyanúgy

több színre bontja a felvilágosodás ideológiáját, mint Newton prizmjája a fehér fényt, fölfedve annak komplex voltát (170.). Azt senki sem vonta kétségbe, hogy a felvilágosodás nem egyszerűen irodalmi-művészeti áramlat, mint – mondjuk – a neoklasszicizmus. Vajda György Mihály meghatározása szerint a felépítményhez tartozó ideológiáról, eszméknek történelmileg meghatározott rendszeréről van szó, amelynek alapját a kapitalizmus irányába fejlődő társadalom képezi (100.). Günther Klotz kifejtette, hogy a felvilágosodás egészen a feudalizmus teljes legyőzéséig tart (108.). Ez az álláspont természetesen jóval későbbre tolja ki az elemzett korszak határát, aminthogy több hozzájáruló szerint Csernisevskij, Lev Tolsztoj (161.), az 1866 utáni Japán (39.), sőt a 20. században önállóul harmadik világ is (42.) ide vonható. Gyakorlati kutatási szempontokból azonban célszerű eltekinteni a felvilágosodásnak ilyen „parttalanná” tételeitől, hiszen – mint Köpeczi Béla hangsúlyozta – a *tendencia* nem választható el a történelmi fejlődésnek egy jellegzetes *periódusától* (189.).

Sok vitára adott alkalmat a meglehetősen tisztázatlan terminológia. Benda Kálmán szerint „gyakran eltérő terminusokkal jelölik ugyanazt a jelenséget, néha azonban ugyanazoknak a terminusoknak más-más értelmük van” (64.). Sziklay László logikai szempontból hibáztatta a felvilágosodás szembeállítását a neoklasszicizmussal, a preromantikával és a romantikával, hiszen ilyenformán egy ideológiai kategóriával esztétikaikat vetünk egybe (87.). A preromantika fogalma egyébként is vitát váltott ki: Hans Kortum (az NDK kutatóinak véleményét tolmácsolva) elutasította, mivel a szellemtörténeti iskola annakidején jócskán visszaélt vele (167.), a román Paul Cornea viszont, kellő fenntartásokkal ugyan, de hasznosnak vélte (181–182.). Ilyen körülmények között érthető érdeklődést keltett Zofia Sinko bejelentése, amely szerint a Lengyel Tudományos Akadémia égisze alatt már folynak egy, a lengyel felvilágosodás terminusait értelmező szótárnak a munkálatai (97.). A zárzó külön felhívta a figyelmet egy hasonló jellegű nemzetközi szótár elkészítésének szükségességére.

A kötet olvasója kénytelen igazat adni azoknak a hozzászólóknak (így Vörös Károlynak), akik szóvá tették a kollokvium túlzottan irodalomcentrikus jellegét, és azt, hogy az irodalomból is főként csak a kiemelkedő alkotókra hivatkoztak (182.). Hogy milyen haszonnal járhat a vitáknak szélesebb művelődéstörténeti alapokra való helyezése, arra Zofia Sinko felszólalása is utal: a lengyel felvilágosodás kezdeteit nem annyira irodalmi művek jelzik, mint inkább a piarista iskolák 1741-es tanügyi reformja, amelynek során az oktatásban helyet kapott az újabb filozófia, a kísérleti fizika, valamint a francia és a német nyelv tanítása (94.). A pedagógiatörténet persze csak egyike azoknak a

területeknek, amelyeknek a bekapcsolása nélkül nehezen lehet teljes képet rajzolni a 18. század társadalmáról és műveltségéről. (Éppen ezért szerencsés ötlet volt fölvenni a kötetbe Wellmann Imrének Tessedik Sámuelről szóló tanulmányát, amely az új eszméknek gyakorlati megvalósulását vizsgálja a maga részterületén.)

A kollokvium legfontosabb tanulsága számunkra az, hogy felvilágosodás kori irodalmunk történetét nem lehet a kelet-közép-európai összefüggésekből kiszakítva, akár immanens módon, akár csupán a francia és a német hatásokat regisztrálva fölvezetni. Beszédes példája ennek az az együttműködés, amelyet Hopp Lajos az erdélyi színjátszással kapcsolatban tárt fel a különböző nemzetiségek között (121–131.), vagy a szabadkőművesség jelentős szerepe, amelyre elsősorban Walter Markov hívta fel a figyelmet (46.). Helyenként egészen meglepő, bár egymással közvetlenül össze nem függő analógiák is akadnak. A „Haza csak ott van, hol jog is van” gondolata, amely Petőfinél *A nép*, Vörösmartynál az *Országháza* című versekben fogalmazódik meg, Erich Donnert adatai szerint már a 18. század végén felvetődik Orosz- és Lengyelországban (57.). Pest-Budáról pedig ne felejtjük el, hogy – mint Sziklay László rámutatott – sokáig nemcsak a magyar művelődésnek, hanem hat vagy hét nemzetiség kultúrájának is fókusza volt (84.)!

A kölcsönhatások feltárása mellett azonban a belső fejlődés elemzését sem szabad elhanyagolni, mert ez a hiba oda vezet, hogy a felvilágosodás ideológiájában pusztán importterméket látunk. Paul Cornea úgy fejezte ki magát, hogy nem a szellemi hatás magyarázza meg a történelmi tényeket, hanem a történelmi tények kondicionálják az említett hatások kiválasztását („Avant d’être »subie«, l’influence est »choisie.«” – 61.). Elkerülhetetlen tehát a felvilágosodás belső előzményeinek, az ún. korai felvilágosodásnak az elemzése. Kár, hogy a kollokvium ezzel nagyrészt adós maradt, bár Jacques Roger kiemelte, hogy a kiindulási pontot a 18. századnál jóval korábban kell keresni (171.), Gyenis Vilmos pedig kitért a barokk és a felvilágosodás viszonyának taglalására. Mások felszólalásaiban azonban háttérbe szorult ez a szempont, illetve időben egybemosódott a „Frühaufklärung” és a kiteljesedett felvilágosodás periódusa. H. Balázs Éva kitűnő expozéja például együtt említette a hallei, a göttingai, a svájci és a hollandiai egyetemek hatását a francia irodalmi művek magyarországi elterjedésével (26.), pedig a kettő között kezdetben nem csekély fáziseltolódás figyelhető meg. Mindenesetre bizonyos, hogy Bél Mátyás tevékenységének, Maróthi György művelődési programjának, tanügyi reformtervezetének, vagy akár a pietista, illetve ostervaldi

ihletésű kegyességi irodalomnak az elemzése nélkül kevésbé plasztikus lesz az a kép, amelyet a magyar felvilágosodás kezdeteiről alkothatunk.

Dicséretet érdemel a kötet szép kiállítása és pontossága. Sajtóhibák csak elvétve akadnak benne – remélhetőleg az is ezek közé sorolható, hogy a 19. lapon Poroszországot *Prusse* helyett *Prussie*-nek nevezik. A témakörök tagolása világos, logikus, bár egy helyen nyilvánvalóan fölcserélődött két szöveg: Dieter Schiller (109.) előbb válaszol Némedi Lajosnak, mint ahogyan ez utóbbinak a hozzászólása a kötet szerint megtörténik (117–120.). E jelentéktelen pontatlanságok azonban, csakúgy, mint a szélesebb művelődéstörténeti kontextusnak és a felvilágosodás előzményeinek háttérbe szorulása, nem változtatnak azon a tényen, hogy alapvető fontosságú kiadvánnyal gazdagodtunk, amelyet ezentúl állandóan a kezünk ügyében kell tartanunk.

VÖRÖS IMRE

ROHONYI ZOLTÁN: *A MAGYAR ROMANTIKA KEZDETEI – KÖLCSEY FERENC ÉLETMŰVE*

(Kriterion, Bukarest, 1975 – Dacia, Kolozsvár-Napoca, 1975.)

(Kismonográfiák)

Az újabb nemzedékhez tartozó kolozsvári irodalomtörténész a magyar romantika kialakulásának és Kölcsey életművének bemutatására vállalkozott. Az elmúlt két évtized fellendült romantika-kutatásának eredményeihez csatlakozik, és a szakirodalom teljes birtokában ezek szintézisére vállalkozik. Két könyvében nem új koncepció felvázolására törekedett, hanem az eddigi eredmények feldolgozására, végig-gondolására és kiegészítésére tett kísérletet: „mindössze a hézagok eltömésében, illetve a törésvonalak kijelölésében és egymáshoz viszonyításában törve eredetiségre” – írja Kölcseyről szóló könyvében. Ez a megállapítása a magyar romantika kialakulásával foglalkozó monográfiájáról is elmondható. A régebbi feldolgozásokon kívül Horváth Károly, Sötér István és főként Szauder József kutatásaira támaszkodik, erre utalnak a hivatkozások és a bő jegyzetanyag is, mégha egyes részletkérdésekben különvéleményt fejez is ki. Kár, hogy a hatalmas szakirodalom felhasználásának mértéke és módja gátolja abban, hogy a saját koncepciója világosan és érzékelhetően kirajzolódjék.

A magyar romantika kialakulásának előszavában a „kialakulás folyamatának” feltárását, a „kezdet fejlődéstörténeti szempontú” leírását